

Игњатије Урош Ђорђевић

Универзитет у Приштини

Филозофски факултет у Косовској Митровици

Катедра за историју уметности

e-mail: ignjatije.djordjevic84@gmail.com

О СОПОЋАНСКОМ ИКОНОСТАСУ И ЊЕГОВИМ ИКОНАМА ИЗ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XVI ВЕКА

Драгом архимандриту

Теоктисту и сопоћанској братији

Апстракт: У раду су анализиране четири иконе из ризнице манастира Дечани, за које се до сада у литератури сматрало да су биле део дечанског иконостаса. Резултати истраживања указују на немогућност просторног уклапања ових икона у дечански иконостас. Реконструкцијом сопоћанског иконостаса из друге половине XVI века и поређењем његових димензија са овим иконама закључујемо да су оне биле део његове целине.

Кључне речи: Сопоћани, Дечани, Зограф Лонгин, иконостаси, иконе.

Увод

Према подацима уграђеним у овај прилог, у манастиру Сопоћани крајем XVI века постављен је иконостас од дрвета, који је био украшен иконама у два реда и великим крстом са Распећем Христовим. Манастир је пострадао од Турака у време Велике сеобе 1690. године, тако да се не зна шта се догодило са иконама. Наслућујући неповољне прилике, монаси из Сопоћана су 1687. године пренели у манастир Црну Реку мошти светог краља Стефана Првовенчаног у кивоту од интарзије¹ и *Поменик*.² Веома је вероватно да су и остале драгоцености, као и иконе са иконостаса, склоњене од уништења. Године 1690. сопоћански игуман Максим сели се са својим братством на територију Аустроугарске.³ У манастиру Лепавина некада се налазила панагија са моштима светог архијакона Стефана и са записом „Сопоћани“, што указује да су сопоћански монаси дошли до Лепавине. Подлогу за закључивање о судбини икона са сопоћанског иконостаса пружају трагови греда у виду удубљења на источним пиластрима сопоћанског храма, фотографије из 1926. године с приказом остатака греда, димензије трију Лонгинових икона и Деизисног чина из Дечана (сада у Музеју СРЦ).

1 Андрић, 2018, 9; Василић, 1957, 16.

2 Гиљфердинг, 1972, 138–139.

3 Ђурић, 1963, 98.

Зограф Лонгин у Сопоћанима

У Поменику манастира Сопоћани⁴, који је настао у првој четвртини XVII века, међу упокојеним јеромонасима, на 11. месту, уписан је „Лонгин изуграф“. На основу тог податка у литератури је прихваћена теза да је пећки зограф Лонгин последње године свог живота провео у Сопоћанима.⁵ Боравак Лонгина у Сопоћанима може се потврдити и другим, посредним путем.

Пећку сликарску радионицу, која се појавила после обнове Пећке патријаршије 1557. године, чинили су зографи Андреја⁶, Лонгин⁷ и још један анонимни сликар. Поменути дружина, обнављајући српско сликарство, свој стил је засновала на уметности прве половине XIV века. На основу њиховог цртежа може се закључити да су предлошке радили по узору на дечанске фреске,⁸ упрошћавајући њихове форме. Ликови које су представљали били су идеализовани, обрада инкарната и драперија пластична, а палета богата. Припрата Пећке патријаршије је први споменик у коме се јавља сликарство ове тројице мајстора.⁹ Њихов рад био је до те мере уједначен да их је тешко разликовати. Одвајање ауторских рукописа могуће је једино разликовањем одређених детаља на физиономијама и богатства палете, док је сам сликарски поступак идентичан код све тројице.

Лонгин је имао утицаја на своје савременике, па се може претпоставити да је имао и ученике. Тако су Деизисни чин из дечанске ризнице, из последње деценије XVI века, сликала двојица сликара, чији су палета и начин извођења блиски Лонгину. Зато је Лазар Мирковић претпоставио да ово дело припада Лонгину.¹⁰ Године 1569. у припрати манастира Грачанице појављује се други анонимни зограф, који је урадио композицију Опело митрополита новобрдског Дионисија Соколовића.¹¹ Наредне, 1570. године, поменути анонимни зограф је заједно са Лонгином осликао целокупну припрату.¹² Анализом цртежа и колорита овог уметника може се закључити да његово уметничко порекло није везано за пећку радионицу. Његов сликарски поступак се разликује од Лонгиновог. Физиономије ликова које ради немају у основи дечанске форме. Обрада инкарната нема пластичност као Лонгинова, него је плошана. Палета му је састављена од свега неколико засићених тонова. Атрибут *свети* исписује у краћем облику, за разлику од пећких сликара, који га пишу у дужем. Међутим, у његовом раду се примећује прилагођавање Лонгиновом сликарству. Другачијим колоритом гради слику на начин како то чини и Лонин. Дуктус његових слова идентичан је Лонгиновом. Из свега се може закључити да се у сарадњи са Лонгином прилагођава пећкој радионици. Предлошци по којима је радио физиономије изведени су по сопоћанским фрескама. То се може приметити на свим ликовима Дионисијевог опела и на српским архијерејима, на северним ступцима грачаничке припрате. Сопоћанско сликарство *истражује* лепоту човековог

4 Поменик манастира Сопоћани, прва четвртина XVII века, РНБ ГИЛѢФ. 59, л. 9 а, доступно на: http://expositions.nlr.ru/ex_manus/Serbian_Manuscripts/show.php?i=793c36a6-bf9c-4537-aab0-7246165d8650&l=12, (последњи приступ 02.05.2021. године)

5 Теодоровић – Шакота, 1956, 161.

6 Тодић, 2013, 46–50.

7 Милошевић, 1974, 20; Петковић, 1984, 60; Петковић, 1995, 88–89; Шпадијер, Тодић, 2016, 565–573.

8 Ђурић, Ћирковић, Кораћ, 1990, 171.

9 Петковић 1965, 119–122; Чанак – Медић, Тодић, 2014, 167.

10 Мирковић, 1963, 25.

11 Петковић, 1978, 210; Мијовић, 1971, 197.

12 Тодић, 1999, 261–262; Чанак – Медић, Тодић, 2017, 23.

тела. Сликари Опела митрополита Дионисија, с тим у складу, транспонује сопоћанске ликове и у њима успева да ухвати чуљност¹³ и карактерне особине. Бранислав Тодић је први увидео да су познија остварења овог сликара пећки и дечански иконостасни крстови.¹⁴ То потврђује и дуктус слова, физиономије и палета овог уметника. Током двеју деценија, које деле ова остварења, поменути зограф је веома напредовао у свом занату, још више се прилагођивши пећкој радионици, а уједно оставиши веран својој првој сликарској пракси.

Питање уметничког порекла поменутог зографа и разлог због ког користи сопоћанске предлошке изузетно је комплексно. Ипак, можемо са опрезношћу претпоставити да је међу монасима у Сопоћанима током прве половине XVI века било сликара. Пошто је анонимни зограф сарађивао са Лонгином и прилагођавао своје сликарство његовом, чињеница да је део живота Лонгин провео у Сопоћанима још више има смисла. Можда је разлог због ког Лонгин долази у Сопоћане управо рад тамошње сликарске радионице. Трагови дрвеног иконостаса у Сопоћанима, о чему ће ускоро бити речи, и боравак Лонгина у задужбини краља Уроша пружају подлогу за уверење да је он учествовао у његовој изradi.¹⁵

Питање дечанског иконостаса

У католикону манастира Дечани изграђена је мермерна олтарска преграда,¹⁶ на којој првобитно нису биле планиране иконе. Међутим, убрзо су на њу, око 1348. године, постављене иконе Исуса Христа, Богородице, Светог Николе и Јована Крститеља. На тај начин ова олтарска преграда постала је иконостас, у правом смислу те речи.

Лазар Мирковић је 1933. године затекао стари камени иконостас без икона, а оне су биле похрањене у скривници.¹⁷ Тада су се на дрвеном иконостасу, на почетку источног травеја, налазиле Лонгинове иконе: Христос Пантократор – 173 x 118,5 cm (Сл. 1) и Богородица Елеуса¹⁸ – 171 x 117 cm (Сл. 2). Већ 1935. године, на Мирковићеву молбу, старе иконе су враћене на камени иконостас, а Лонгинове иконе са дрвеног иконостаса пребачене у параклис Светог Николе. Тада се у ризници налазила и Лонгинова икона светог Јована Богослова – 174,5 x 74,7 cm (Сл. 3), која је са претходним чинила једну целину.¹⁹ Лазар Мирковић је закључио да су у XVI веку скинуте првобитне иконе са каменог иконостаса и на њега постављене две нове Лонгинове иконе и Иконостасни крст из 1593. године.²⁰ Још је Мирковић у ризници затекао и Деизисни чин са апостолима, за који је навео да је такође Лонгинов рад и да се некада вероватно налазио на каменој олтарској прегради, између престоних икона и Распећа.²¹

Нерешено питање развоја дечанског иконостаса још више је закомпликовао запис дечанског јеромонаха Гедeона Јуришића, који је 1850. године, описујући

13 Радојчић, 1955, 77–78.

14 Тодић, 2012, 123–126; Ћоровић – Љубинковић, 1955, 9–10; Милошевић, 1980, 22, 36, кат. бр. 56; Ћоровић – Љубинковић, 1965, 95; Тодић, Чанак – Медић, 2005, 76–77.

15 Тодић, 2002, 286.

16 Петковић, Бошковић, 1941, 98.

17 Мирковић, 1963, 11.

18 Љубинковић, 1957, 196; Милошевић, 1980, 36, кат. бр. 53, 54, сл. 53, 54.

19 Појава Светог Јована Богослова у оквиру Деизиса није новина и може се видети на фрескама манастира Грачанице, где је представљен „сам“ на источном зиду. (Марковић, 2011, 138)

20 Мирковић, 1963, 22.

21 Мирковић, 1963, 25.

иконостас, навео превелики број икона на њему.²² Он набраја првобитне иконе из XIV века, три Лонгинове иконе, Успење, новозаветну Свету Тројицу из XVI века и неке иконе из XVII века. До данас није разрешено питање где је био распоређен толико велики број икона. Делимично појашњење изведено је претпоставком да су све иконе које Јуришић наводи биле распоређене, осим на централном, и на иконостасу параклиса светог Димитрија. Међутим, највећу недоумицу изазива икона светог Јована Богослова, која се ни у ком случају не може уклопити у централни дечански иконостас, а која по димензијама представља комплет са иконама Христа Пантократора и Богородице Елеусе. Пошто првобитни дечански иконостас никада није био рушен, а већ је имао иконе, нема оправдања за тврдњу да су у XVI веку старе иконе замењене новим.²³ Да су у неком случају старе биле оштећене, а нису, нове би биле урађене по димензијама старих и у истом броју. Мирјана Шакота је покушала да одгонетне позицију иконе светог Јована Богослова, претпостављајући да се налазила на некој дрвеној конструкцији у оквиру северног иконостаса (испред Проскомидије).²⁴ Сретен Петковић, истичући темељитост Шакотиног истраживања, опажа да она ипак није нашла адекватан одговор.²⁵ Лазар Мирковић је икону светог Јована Богослова затекао у ризници, не бавећи се њеном некадашњом могућом позицијом.²⁶ Пошто се димензије ових трију Лонгинових икона поклапају, по свему судећи, израђене су за једну иконостасну целину.²⁷ Стога је потребно имати у виду и могућност да је икона светог Јована Богослова вероватно имала и икону која јој је била пандан. Таква концепција од четири иконе још мање одговара дечанском простору и указује на то да ове Лонгинове иконе можда нису урађене за дечански храм.

Геден Јуришић, пишући о иконостасу, не помиње да се на њему налазио Деизисни чин. Мирјана Шакота је у књизи *Дечанска ризница* погрешно цитирала Мирковића, рекавши да је он затекао Деизисни чин на иконостасу.²⁸ Међутим, он ни на једном месту не наводи да га је видео на иконостасу, него да претпоставља да се некада налазио на њему.²⁹ Тако је ова погрешна интерпретација Мирковићевих речи унела у литературу тезу да се Деизисни чин налазио на иконостасу испод Распећа.³⁰ Из тог разлога је начињен покушај реконструкције иконостаса из XVI века (са Деизисним чином), под претпоставком да се ова конструкција налазила непосредно испред самог каменог иконостаса, односно испред стубића који га држе.³¹

Пошто сва досадашња истраживања нису донела уверљиве доказе о томе да је целокупан репертоар иконостаса из XVI века могао стати у дечански предолтарски простор, понудићемо наше виђење решења овог проблема. Трагом нерешених питања приступили смо детаљној анализи четири икона из дечанске ризнице из XVI века и предолтарског простора дечанског католикона. Оно што је највише изазвало нашу сумњу у целокупну Мирковићеву концепцију било је то што он наводи да је Деизисни чин дужине 467 cm, док Мирјана Шакота у књизи *Дечанска ризница* наводи 475,5 cm. У књизи

22 Јуришић, 1852, 32.

23 У XVI веку манастири Грачаница и Милешева добијају престоне иконе на иконостасима, али их оне пре овог времена нису имале.

24 Шакота, 1984, 95.

25 Петковић, 1998, 95, нап. 27.

26 Мирковић, 1963, 30.

27 Шакота, 1984, 95.

28 Шакота, 1984, 96.

29 Мирковић, 1963, 11, 22, 25.

30 Вајцман и др., 1983, 306.

31 Тодић, 2012, 121.

Српски иконопис у доба обновљене Пећке патријаршије, аутора Миљане Матић, дужина овог Деизисног чина износи 479,9 cm.³²

Имајући у виду све наведено, указала се потреба детаљне анализе свих наведених параметара, која би имала за циљ решавање овог проблема. По питању мера Деизисног чина контактирали смо Музеј Српске православне цркве, са молбом да се још једном изврши његово прецизно мерење. Том приликом било нам је потврђено да је његова димензија 479,9 cm, како је и Миљана Матић навела у својој књизи.³³ На основу мерења источног травеја у манастиру Дечани³⁴ констатовали смо да је камена олтарска преграда дужине 443 cm, а не 478 cm, како наводи Мирковић, што је веома значајно одступање када је у питању решење проблема којим се бавимо. Предолтарски простор без стубића, који држе камени иконостас, износи 467,5 cm. Пошто побочни зидови нису паралелни, него се простиру трапезоидно, размак на западном крају износи 478 cm.³⁵ На основу мерења и поређења дошли смо до закључка да је Деизисни чин дужи од распона зидова на почетку источног травеја за 1,9 cm. Такође, од предолтарског простора дужи је за 12,4 cm, а од самог каменог иконостаса читавих 36,9 cm.

На тај начин закључујемо да Деизисни чин по димензијама није никако могао бити део целине дечанског каменог иконостаса. Није могао стати ни у предолтарски простор, уз стубиће који држе камени иконостас. А пошто је шири и од распона зидова на почетку источног травеја, вероватно није стајао ни на овом месту. И сам Геден Јуришић међу набројаним иконама на иконостасу не помиње Деизисни чин из XVI века. Према томе, можемо претпоставити да је 1593. године над каменим иконостасом и старим иконама из XIV века постављен само Иконостасни крст са Распећем. Теза о постојању Лонгиновог дрвеног иконостаса, који се по претпоставци налазио непосредно испред каменог није одржива, јер смо претходно установили да је Деизисни чин дужи од овог простора за 12,4 cm. Према томе, он физички није могао стати у овај простор. Осим тога, у поменутом раду није разматрана позиција иконе светог Јована Богослова, која представља кључни проблем и тако оставља питање дечанског иконостаса нерешеним.

С обзиром на то да икона светог Јована Богослова ни у ком случају није могла стати на иконостас, можемо закључити да ова целина није урађена за дечански католикон. По свему судећи, три Лонгинове поменуте иконе и Деизисни чин били су део дечанске ризнице. У непознато време стављене су на дрвени иконостас и то не све. Деизисни чин се, по свему судећи, није налазио на иконостасу, нити има сведочанства о томе.

О сопоћанском иконостасу

Манастир Сопоћани је у доба оснивања добио мермерну олтарску преграду без икона.³⁶ На пиластрима, који су је фланкирали, налазили су се просквинитари са представама Христа и Богородице, уоквирени гипсаном штукатуром.³⁷ Висина ових фигура била је идентична величини стојећих фигура на фрескама, те су заједно чиниле једну тематску целину. Крајем XVI века изграђен је велики дрвени иконостас.³⁸ До сада,

32 Матић, 2017, 430, кат. бр. 121.

33 Захваљујемо особљу Музеја на добијеним информацијама.

34 Захваљујемо се монасима из манастира Дечани, који су на нашу молбу извршили мерења.

35 Ову димензију Мирковић наводи као размак између стубића, који држе камени иконостас, међутим, ово је мера западног краја источног травеја. (Мирковић, 1963, 25)

36 Кандић, 2007, 45; Томић, 2007, 68.

37 Николић, 1970, 110.

38 Тодић, 2002, 286.

он никада није био предмет истраживања, јер је веће интересовање постојало за реконструкцију првобитне мермерне олтарске преграде из XIII века. На основу удубљених трагова од дрвених греда на пиластрима и старих фотографија снимљених непосредно пре обнове манастира 1926. године,³⁹ извршили смо мерења на лицу места и направили реконструкцију иконостаса (Сл. 4).⁴⁰ На једној од фотографија јасно се види да су се на месту старе архитравне мермерне греде налазиле три међусобно спојене дрвене греде, које су биле потпорни делови новог иконостаса (Сл. 5). На тај начин можемо закључити да нова дрвена конструкција није постављена на старију камену олтарску преграду (како стоји у литератури)⁴¹, него је стара преграда из неког разлога већ била склоњена. Могуће је да су је уништили Турци у неком од ранијих напада. Ова теза, која потврђује прављење новог иконостаса на месту старог, без удвајања, оправдава тадашње постављање новог.

Иконостас је био изграђен од греда, чији је попречни пресек био 25 x 12,5 cm,⁴² а покривао је олтарски простор између пиластера и саме пиластре.⁴³ Архитравна греда се помоћу четири дрвене конзоле ослањала на западна лица пиластера, а држале су је и четири вертикалне греде. У нивоу врха парапета, са обе стране царских двери, налазиле су се још две водоравне греде. Изнад архитравне греде била је још једна греда, која је чинила оквир епистилне даске, односно место за Деизисни чин са апостолима. Између бочних зидова пиластера, на месту старог каменог архитрава, биле су уграђене три претходно поменуте греде, које су држале иконостас приљубљен уз пиластре. За њих је иконостас био причвршћен у нивоу надвратника царских двери. Изнад поменутих греда, унутар побочних страна пиластера, налазила се греда која је придржавала нову архитравну греду, а изнад ове још три, мањих дименија (10 x 10 cm), које су учвршћивале оквир Деизисног чина и подножје крста, краке крста и његов врх. Оквир у коме се налазила епистилна даска – Деизисни чин, хоризонтално је покривао западна лица пиластера и допирао је до северног и јужног зида наоса. Доказ за ово су правилно изрезана удубљења у фрескомалтеру, облика правоугаоника, која су сачувала форму вертикалних ивица епистилног оквира, а која се и данас јасно виде. Над Деизисним чином налазио се Иконостасни крст. Пошто је иконостас покривао проскинитаре на пиластрима у висини глава некадашњих представа Христа и Богородице, може се закључити да су оне до XVI века већ биле оштећене. Разлог томе био је тај што нису сликане на свежеј малтеру него у секо техници.⁴⁴ Тако је овај простор проскинитара, који је био фланкиран гипсаним колонетама, био предвиђен за бочне иконе новог иконостаса. И данас на левом пиластру

39 Кандић, 1984, 9.

40 Облик и димензије реконструисаног иконостаса верни су оригиналу. Висина крста је аутентична, док је његова форма у нацрту импровизирана, ради визуелног употпуњавања целине.

41 Кандић, 2016, 77.

42 У олтару, на јужном зиду источног травеја, поред архитрава иконостаса, налази се фреска непознатог архијереја. Једна од хоризонталних греда *држача* била је постављена пробијањем фреске у пределу омофора поменутог архијереја (Сл. 5). Димензије греда израчунали смо на основу пропорције са величином крста на омофору. Истраживањем у Богородичиној цркви у Студеници установили смо да је тамошњи иконостас из 1568. године био изграђен од греда, које су идентичне овима које су коришћене у Сопоћанима. У Студеници је, за разлику од Сопоћана, сачуван првобитни мермерни под, у коме се и данас налазе уклесана удубљења која су држала греде профила 25 x 12,5 cm, што потврђује димензије греда из Сопоћана.

43 О могућем постојању дубореза на иконостасу нема материјалних доказа, те ово питање није разматрано.

44 Питање материјала проскинитарних икона није до краја решено, пошто постоји и другачија теза – да су биле изведене у мозаику. (Кораћ, 1974, 29)

стоји остатак једне гипсане колонете, што потврђује да су се бочни крајеви иконостаса завршавали управо њима, а не дрвеним гредама.⁴⁵ На старој мермерној олтарској прегради није било бочних врата, него се у олтарски простор улазило кроз северну певницу и проскомидију. Дужина старе олтарске преграде, која је идентична распону побочних зидова источног травеја, износила је 430 cm. Нови дрвени иконостас такође није имао бочних врата, а уклапањем проскинитара на пиластрима у његову целину добио је дужину од 626 cm.

Спајање пиластера са иконостасом⁴⁶ представљало је идентичан тематски план, који је претходно повезивао стојеће фигуре на фрескама са сликарством проскинитара. Висина обеју целина била је идентична и чинила је непрекинути Деизисни чин, који се настављао у певничким просторима. Димензије проскинитара и стојећих фигура на фрескама диктирале су и величину икона које су биле планиране за нови дрвени иконостас крајем XVI века, да би тако оствариле нову Деизисну целину. То потврђује архитравна греда дрвеног иконостаса, која је постављена на већу висину од архитрава старе олтарске преграде. Пошто су иконе Христа и Богородице, уместо на проскинитарима, планиране на иконостасу, уз царске двери, њихова монументалност не би могла бити идентична фигурама са фресака да је нови иконостас поновио концепцију и димензије старе олтарске преграде, са четири интерколумније. Таква четири простора била би исувише уска за предвиђену висину. Из тог разлога једино решење било је постављање двеју престоних икона, које би прекриле просторе између пиластера и царских двери и двеју икона на самим пиластрима, што се не би одразило на њихову монументалност. О таквом распореду сведочи и фотографија из 1926. године, која приказује горњи део остатака иконостаса (Сл. 6).

Мере икона за иконостас одређују се смањивањем димензија оквира за око 10 до 30 mm. На тај начин оставља се простор за *дусање* и деформацију даске на којој се слика икона. У оквиру иконостаса икона се причвршћује помоћу дрвених уметака. Неуклапање Лонгинових икона у дечански иконостас и помен о Лонгиновом боравку у Сопоћанима навео нас је на упоређивање ових икона са сопоћанским иконостасом. Када се у димензије сопоћанског иконостаса поставе иконе из дечанске ризнице – Христос Пантократор, Богородица Елеуса и Деизисни чин са апостолима – слободни простор износи по 8 mm, односно са сваке стране иконе по 4 mm. Размак између гипсаних колонета на пиластрима износи 76 cm, док је икона светог Јована Богослова дужине 74,4 cm. На тај начин добија се оптимални размак за приглављивање иконе са обе стране по 8 mm. За иконостас овако импозантних димензија, 3,95 m x 6,26 m, тако минималне вредности празног простора не могу бити случајност. Пошто поменуте иконе не одговарају дечанском простору ни по димензијама, нити по броју, ово подударање са сопоћанским иконостасом наводи на закључак да су оне биле део његове целине.

Конструкцијске грешке на сопоћанском иконостасу откривају разлог различитих величина Лонгинових икона. Услед тадашњих технички скромнијих метода за постављање вертикале и хоризонтале на иконостасу, долазило је до деформација правих углова. Димензије дасака за иконе одређују се на основу отвора завршеног иконостаса. Ако су

45 Проскинитари су били украшени гипсаном штукатуром образованом на њиховом врху у облику рама – уписаног полукруга у квадратно поље. Гипсане колонете су фланкирале проскинитаре. Када је израђен дрвени иконостас, архитравна греда и Деизисни чин прекрили су горњи део штукатуре, који је претходно механички склоњен. Бочни гипсани стубићи (колонете) нису померани са својих позиција него су искоришћени као рамови за бочне иконе новог иконостаса.

46 Оваква концепција примењена је и у Студеници, тако што је дрвени иконостас прекрио проскинитаре на поткуполним стубовима.

његови углови неправилни, онда су и паралелни отвори за иконе различити. Икона Христа Пантократора дужа је од иконе Богородице Елеусе за 1,5 и виша за 2 cm. Архитравна греда дрвеног иконостаса у Сопоћанима је на северној страни била чак за 5 cm виша од јужне (под углом од 1,3 степена). Због тога је икона Светог Јована Богослова виша од иконе Пантократора за 1,5 cm. Разлог да Богородичина икона буде за 3,5 cm нижа од Јованове је вероватно то што је северна парапетна хоризонтална греда својим јужним крајем била више издигнута од северне. По свему судећи, првобитни под цркве био је искошен ка југу, што је узроковало овакве деформације на иконостасу. Поменути пад правцем север – југ поклапа се са конфигурацијом вештачки заравнатог платоа на коме су изграђени Сопоћани. На првобитној олтарској прегради од мермера из неког разлога довратници двери нису били постављени симетрично, него је јужна половина парапета била дужа од северне за 5 cm.⁴⁷ При постављању дрвеног иконостаса стубови довратника царских двери померени су ка југу за 1,7 cm, али не довољно да би поделу простора вратили у симетрију. То је резултирало тиме да је јужни део, који је био предвиђен за Христову икону, остао и даље већи од северног. Зато је Христова икона за 1,5 cm дужа од Богородичине. Седеће фигуре Христа Пантократора и Богородице Елеусе на иконама по пропорцијама одговарају висинама стојећих фигура прве зоне фресака у наосу Сопоћана (180 cm).

Деизисни чин са апостолима насликан је на три даске. Средишња даска, на којој се налазе Христос, Богородица и Јован Крститељ, приближно је исте дужине као и размак довратника царских двери. Деизисни чин са апостолима дело је двојице сликара. Централни део и десну поворку апостола радио је бољи сликар, док је други осликао леву страну. Обојица по стилу показују сродност са Лонгиновим начином рада. Даске са поворкама апостола вероватно су биле одвојене од централне сцене и стајале су уз бочне зидове. Две празнине између њих износе по 48 cm, односно дуже су за 16 cm од простора који заузима попрсје сваког од апостола. На основу свега наведеног може се претпоставити да су се на местима ових двеју празнина налазиле две иконе са представама анђела.⁴⁸

Мирјана Шакота је прва приметила да је икона новозаветне Свете Тројице⁴⁹ (66,9 x 42,7 cm) из дечанске ризнице рад сликара који је насликао централни део и десно крило поменутог Деизисног чина.⁵⁰ Пошто је сопоћански католикон посвећен Светој Тројици, а димензије ове иконе одговарају патронској, покретној икони, тако се и њено порекло може везати за Сопоћане. Такође и икона Успења Пресвете Богородице⁵¹ (55,5 x 90,4 cm) из дечанске ризнице,⁵² коју Шакота везује за рад истог сликара, може припадати манастиру Сопоћани.⁵³

Са обеју страна царских двери новог дрвеног иконостаса у Сопоћанима налазиле су се престоне иконе Христа Пантократора и Богородице Елеусе. До њих, на пиластерима, између гипсаних колонета, била је икона светог Јована Богослова и још једна, која није сачувана (Сл. 7). Изнад царских двери могла се налазити сцена Недремано око. На

47 Кандић, 2016, 75, сл. 74.

48 Ове целине су тачно за једну трећину дуже од простора које заузимају фигуре апостола, што се може објаснити планирањем „места“ које изискује сликање анђела са крилима.

49 Шакота, 1984, 117 – 118; Тодић, Чанак – Медић, 2005, 79, Матић, 2017, 121, сл. 116, 430, Кат. бр. 122.

50 Шакота, 1984, 98.

51 Шакота, 1984, 118, 98; Матић, 2017, 107, сл. 100, 439, Кат. бр. 158.

52 Све наведене иконе из дечанске ризнице данас се налазе у Музеју Српске православне цркве у Београду. Чувају се у одличним условима, уз адекватни стручни третман.

53 Манастир Сопоћани је у XVI веку у северном делу свог поседа имао цркву Пречисте (посвећена Богородици), поред које су живеле монахиње. Поменути икона Успења може бити повезана са овом црквом, али за то нема материјалних доказа. (Зиројевић, 1990, 216).

архитравној греди налазио се Деизисни чин са апостолима, а изнад њега Иконостасни крст са Распећем. Судећи по изгледу дечанског крста, у подножју сопоћанског крста могла се налазити композиција Оплакивање Христа, а поред представе распетог Христа неминовно су се налазиле иконе Богородице и младог Јована Богослова. Остаје непознато шта се догодило са поменутиим крстом, као и са царским дверима. С обзиром на то да је висина крста била око 5 m, тешко је замислити да се као једна целина могао транспортовати на неко друго место као остале иконе.

У прилог тврдње да све поменуте иконе припадају сопоћанском католикону и о могућем постојању сликара у Сопоћанима говоре још три доказа. На западној фасади храма Светог архангела Михаила у манастиру Црна Река, у оквиру Деизисног чина, иза Богородице, налази се представа светог Јована Богослова.⁵⁴ Иако је овакав пример Деизисног чина уобичајен, сама представа светог Јована Богослова рађена је по истом предлошку као и претходно поменута икона,⁵⁵ како је приметио Сретен Петковић.⁵⁶ Осим тога, фреске у Црној Реци извели су сликари из Лонгиновог круга. На представи Чудо у Хони, у јужном делу наоса,⁵⁷ насликана је црква која личи на сопоћански католикон.⁵⁸ Три поменута детаља посредно упућују на Сопоћане и његов иконостас.

О дечанској ризници

Нема писаних трагова о склањању сопоћанских икона у дечанску ризницу, али предање овакве врсте могло се временом заборавити. Наиме, иако су Дечани имали најдужи континуитет монашког живота у Србији, постоји неколико кратких интервала када је било и прекида. Серафим Ристић 1859. године наводи да када је игуман Данило преузео управу над Дечанима (1764. године), манастир је био без монаха, а у њему је тада боравио један свештеник Цинцарин.⁵⁹ Пошто су Дечани били у немилости Арбанаса, а запали су и у велике дугове, одлуком црквених власти 1903. године малобројно братство замењено је руским монасима са Свете Горе, са надом да ће они решити горуће проблеме. Од 1916. до 1918. манастир је остао без монаха и био је претворен у магацин аустријске војске. Ови повремени вакууми у континуитету живота манастира итекако су довољни да једно предање, као што је порекло икона, буде заборављено. С обзиром на то да су поменуте иконе по нашем мишљењу доспеле у Дечане можда непосредно пре Сеобе 1690. године, није тешко замислити да се за неколико векова овај податак заборави.

За време двеју великих сеоба, 1690. и 1737. године, читава монашка братства напуштала су манастире и одлазила у друге, носећи са собом драгоцености. Патријарх Арсеније IV Јовановић⁶⁰ је 1737. године ризницу Пећке патријаршије пренео у Сремске Карловце.⁶¹ У дечанској ризници налази се књига Акатистник бр. 138,⁶² чије је делове писао зограф Лонгин, а која је припадала манастиру Ђурђеви Ступови. Сопоћани су

54 Пејић, 1998, 124.

55 Лонгинова икона Светог Јована Богослова веома је блиска представи овог светитеља у североисточном пандантифу цркве Богородице Перивлепте у Охриду. (Марковић, 2011, 120, сл. 1)

56 Петковић, 1998, 95.

57 Станић, 1975, 118.

58 Петровић, 1998, 73.

59 Ристић, 1864, 47.

60 Вуковић, 1996, 33–34.

61 Медаковић, 1983, 143; Задужбине Косова и Метохије, 2016, 40.

62 Теодоровић – Шаkota, 1956, 156, 161; Ракић, Шпадијер и др., 2016, 375–377; Богдановић и др., 2011, 554; Драгин, 2013, 314.

пострадали од Турака у исто време када и суседни манастир Ступови (1690. године),⁶³ а непознати путеви који су одвели Акатистник до Дечана, као да расветљавају исти пут сопоћанских икона.

Закључак

Нерешено питање дечанског иконостаса, због неуклапања икона из дечанске ризнице у његову целину, потврђује да поменуте иконе нису настале за њега, него су тамо склоњене из неког другог духовног центра, како би биле сачуване од Турака. Оне су у једном моменту из ризнице пренете на дрвени иконостас (и то не све), који се налазио на почетку источног травеја. Аргументи изнети у овом раду наводе на закључак да иконе са сопоћанског иконостаса нису уништене од стране Турака 1690. године. Уклапање димензија поменутих дечанских икона у конструкцију сопоћанског иконостаса указује на то да су оне припадале његовој целини. Део сопоћанске ризнице 1687. године склоњен је у манастир Црну Реку. За иконе се не може тачно утврдити да ли је њихов пут такође ишао преко Црне Рече или су директно пренете у Дечане. Реконструкција сопоћанског иконостаса с краја XVI века расветљава начин преобликовања олтарске преграде у иконостас. На сопоћанском примеру пројекат је изведен спајањем некадашњих проски-нитара на пиластрима са олтарским простором између њих, како у архитектонском, тако и у тематском смислу кроз сликарство.

Извори

Поменик манастира Сопотани, прва четвртина XVII века, сигнатура: РНБ ГИЛФ. 59, доступно на: http://expositions.nlr.ru/ex_manus/Serbian_Manuscripts/show.php?i=793c36a6-bf9c-4537-aab0-7246165d8650&l=12 , (последњи приступ 02.05.2021. године)

Литература

Андрић, Милан (2018): „Из конзерваторске радионице музеја примењене уметности: Кивот Стефана Првовенчаног: Конзервација дрвета, интарзије и металног окова.“ *Зборник Музеја примењене уметности* 14, 9 – 14.

Богдановић, Димитрије; Штавланин – Ђорђевић, Љубица; Јовановић – Стипчевић, Биљана; Васиљев, Љупка; Цернић, Луција; Гроздановић – Пајић, Мирослава (2011): *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани*, књ. 1. Прир. Н. Р. Синдик. Београд: Народна библиотека Србије

Вајцман, Курт; Алибегашвили, Гајане; Вољскаја, Анели; Бабић, Гордана; Хацидакис, Манолис; Алпатов, Михаил; Воинеску, Теодора; Јанковић, Љиљана (1983): *Иконе*. Београд: Народна књига

Василић, Ангелина (1957): *Ризница манастира Студенице*. Београд: Научно дело

Вуковић, Сава (1996): *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*. Београд: Евро; Подгорица: Унирекс; Крагујевац: Каленић

63 Стојановић, 1982, 450, бр. 1918; Медаковић, 1989, 430.

Гилффердинг, Феодорович, Александар (1972): *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*. Сарајево: „Веселин Маслеша“

Драгин, Наташа (2013): „Акатист светом апостолу и првомученику Стефану зографа Лонгина (текст и коментари)“. *Зборник Матице српске за њиховност и језик* 61, св. 2, 313 – 346.

Ђурић, Ј. Војислав (1963): *Сопоћани*. Београд: Српска књижевна задруга

Ђурић, Ј. Војислав; Ћирковић, Сима; Кораћ, Војислав (1990): *Пећка патријаршија*. Београд: Југословенска ревија; Приштина: Јединство

Задужбине Косова и Метохије: историјско, духовно и културно наслеђе српског народа (2016): Призрен: Епархија Рашко – призренска и Косовско - метохијска

Зиројевић, Олга (1990): „Турске вести о Сопоћанима.“ *Историјски часопис*, Књ. XXXVII, 213 – 217.

Јуришић, Јосиф, Гедеон (1852): *Дечански првенац*. Нови Сад: Нар. Књигопечатна Дан. Медаковића

Кандић, М. Оливера (1984): „Истраживање архитектуре и конзерваторски радови у манастиру Сопоћани.“ *Саопштење* 16, 7 – 29.

Кандић, Оливера (2007): „Архитектура средњовековних олтарских преграда у православним црквама Србије.“ In *Иконостас као духовни и културни печат православних хришћана*, ур. Владимир Вукашиновић, 39 – 61, Крагујевац: Завод за заштиту споменика културе.

Кандић, Оливера (2016): *Сопоћани: историја и архитектура манастира*. Београд: Друштво конзерватора Србије

Кораћ, Војислав (1974): Олтарска преграда у Сопоћанима. *Зограф* 5, 23 – 29.

Љубинковић, Радивоје (1957): „Мајстори старог српског сликарства: Поводом књиге професора Светозара Радојчића.“ *Наше старине* 4, 187 – 204.

Марковић, Миодраг (2011): „Иконографски програм најстаријег живописа цркве Богородице Перивлепте у Охриду.“ *Зограф* 35, 119 – 143.

Матић, Миљана (2017): *Српски иконопис у доба обновљене Пећке патријаршије 1557–1690*. Београд: Музеј српске православне цркве

Медаковић, Дејан (1983): „Ризнице фрушкогорских манастира.“ *ЗЛУМС* 19, 137 – 148.

Медаковић, Дејан (1989): „Значај манастира Дечана у 18. веку.“ In *Дечани и византијска уметност средином 14. века, Међународни научни скуп поводом 650 година манастира Дечана*, ур. Војислав Ј. Ђурић, 429 – 436, Београд: САНУ

Мијовић, Павле (1971): „О хронологији грачаничких фресака.“ *Старине Косова и Метохије* IV – V, 179 – 199.

Милошевић, Десанка (1974): *Сликарство у средњовековној Србији од 12. до средине 18. века*. Београд: Народни музеј

Милошевић, Десанка (1980): *Уметност у средњовековној Србији од 12. до 17. века*. Београд: Народни музеј

Мирковић, Лазар (1963): „Иконе манастира Дечани.“ *Старине Косова и Метохије* 2–3, 11–55.

Николић, Радомир (1970): „Белешке о сопоћанском живопису.“ *Саопштења* 8, 101–116.

Пејић, Светлана (1998): „Црна Река – уз проблем живописа на фасадама.“ In *Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки*, ур. Д. Бојовић, 117–132, Приштина: Друштво пријатеља манастира Црна Река, Народна и Универзитетска библиотека, Друштво за обнову србистике, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе

Петковић, Владимир; Бошковић, Ђурђе (1941): *Дечани 1*. Београд: Fundationis Mich. Pupin

Петковић, Сретен (1965): *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557–1614*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за ликовне уметности

Петковић, Сретен (1978): „Сликарство спољашње припрате Грачанице.“ *Византијска уметност почетком 14. века*, 201 – 213, Београд: Филозофски факултет

Петковић, Сретен (1984): „О фрескама 16. века из припрате Пећке патријаршије и њиховим сликарима.“ *Саопштења* 16, 57 – 65.

Петковић, Сретен (1995): *Српска уметност у 16. и 17. веку*. Београд: Српска књижевна задруга

Петковић, Сретен (1998): „Фреске манастира Црне Реке и судбина пећке сликарске радионице XVI века.“ In *Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки*, ур. Д. Бојовић, 87 – 104, Приштина: Друштво пријатеља манастира Црна Река, Народна и Универзитетска библиотека, Друштво за обнову србистике, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе

Петровић, Радомир (1998): „Истраживања и открића у манастиру Црна Река, .“ In *Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки*, ур. Д. Бојовић, 43 – 86, Приштина: Друштво пријатеља манастира Црна Река, Народна и Универзитетска библиотека, Друштво за обнову србистике, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе

Радојчић, Светозар (1955): *Мајстори старог српског сликарства*. Београд: Научна књига

Ракић, Зоран; Шпадијер, Ирена и др. (2016): *Свет српске рукописне књиге (XII – XVII век)*. Београд: САНУ

Ристић, Серафим (1864): *Дечански споменици*. Београд: Државна штампарија

Станић, Радомир (1975): „Зидно сликарство цркве манастира Црне Реке.“ *Баштина* 1, 95 – 128.

Стојановић, Љубомир (1982): *Стари српски записи и натписи I*. Београд: САНУ, Народна библиотека Србије; Нови Сад: Матица Српска;

Теодоровић – Шакота, Мирјана (1956): „Прилог познавању иконописца Лонгина.“ *Саопштења* 1, 156 – 166.

Тодић, Бранислав (1999): *Грачаница: сликарство*. Приштина: Музеј у Приштини, Народна Универзитетска библиотека, Универзитет у Приштини

Тодић, Бранислав (2002): „Сопоћански поменик.“ *Саопштења* 34, 279 – 293.

Тодић, Бранислав (2012): „Иконостас у Дечанима – првобитни сликани програм и његове позније измене.“ *Зограф* 36, 115–129.

Тодић, Бранислав (2013): *Српски сликари од 14. до 18. века 1*. Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе

Тодић, Бранислав; Чанак – Медић, Милка (2005): *Манастир Дечани*. Приштина: Музеј у Приштини, Београд: Центар за очување наслеђа Косова и Метохије „Mnemosyne“, Српски православни манастир Дечани

Томић, Оливер (2007): „Олтарске преграде у Србији XIII века – данас.“ In *Иконостас као духовни и културни печат православних хришћана*, ур. Владимир Вукашиновић, 63 – 77, Крагујевац: Завод за заштиту споменика културе

Ћоровић – Љубинковић, Мирјана (1955): *Пећко – дечанска иконописна школа од XIV до XIX века*. Београд: Народни музеј

Ћоровић – Љубинковић, Мирјана (1965): *Средњовековни дуборез у источним областима Југославије*. Београд: Научно дело

Чанак – Медић, Милка; Тодић, Бранислав (2014): *Манастир Пећка патријаршија*. Нови Сад: Platoneum

Чанак – Медић, Милка; Тодић, Бранислав (2017): *Манастир Грачаница*. Нови Сад: Platoneum

Шакота, Мирјана (1984): *Дечанска ризница*. Београд: Просвета, Републички завод за заштиту споменика културе

Шпадијер, Ирена; Тодић, Бранислав (2016): „Појава свестраних уметничких личности – Лонгин.“ In *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Д. Војводић, Д. Поповић, 565 – 573, Београд: Српски комитет за византологију, Службени гласник, Византолошки институт САНУ

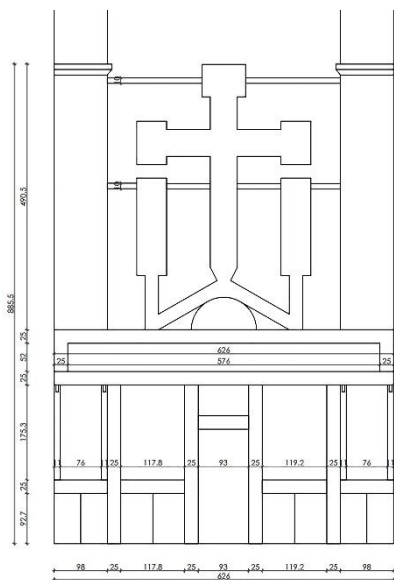
Сл. 1. Христос Пантократор (фото: Музеј Српске православне цркве – Београд)

Сл. 2. Богородица Елеуса (фото: Музеј Српске православне цркве – Београд)

Сл. 3. Свети Јован Богослов (фото: Музеј Српске православне цркве – Београд)

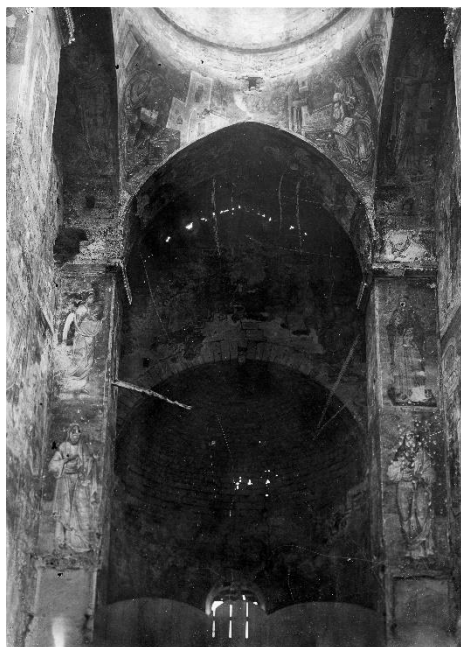

R=1:50

Сл. 4. Реконструкција сопоћанског иконостаса са kotaма
(Исидора Кисин, Урош Марковић)

Сл. 5. Сопоћани, олтар, остаци носећих греда иконостаса, 1926.г.
(фото: Републички завод за заштиту споменика културе – Београд)

Сл. 6. Сопоћани, остаци дрвеног иконостаса, 1926.г.
(фото: Републички завод за заштиту споменика културе – Београд)

*Сл. 7. Реконструкција сопоћанског иконостаса са иконама
(Исидора Кисин, Урош Марковић)*

**ON THE ICONOSTASIS OF THE SOPOĆANI MONASTERY AND ITS ICONS
FROM THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY**

In the late 16th century, the church of the Sopoćani monastery received a new wooden iconostasis with icons. Since the painter Longin spent the final years of his life in Sopoćani, it is assumed that the mentioned icons were his work. During the Vienna War in 1687, the monks removed the body of the Holy king Stefan the First-Crowned and the Memorial book in the Crna Reka monastery because of the Turks. In 1690, during the Great Migration of the Serbs, they crossed Austrian border with the rest of the people. Since they hid part of the valuables before leaving, it can be assumed that this also happened to the entire sacristy. The Museum of the Serbian Orthodox Church has a repertoire of icons, including three made by Longin, which formed the whole of iconostasis, and were brought from the sacristy of the Dečani monastery. In the 19th and early 20th century, some of these icons were located in the church of Dečani monastery. Scientists were confused by the question of the Dečani iconostasis and its development, because the mentioned icons did not fit into its whole, neither in dimensions nor in number. Through detailed analysis and measurement, we have done a precise reconstruction of the destroyed Sopoćani's wooden iconostasis from the end of the 16th century, which is the first endeavor in the consideration of this undiscovered area. The dimensions of the mentioned Dečani's icons completely fit into its construction. Based on all the things mentioned above, it can be concluded that the icons from the Sopoćani's iconostasis were removed to the Dečani's sacristy just before 1690, in order to be preserved from the Turks. That is how Sopoćani's icons, which were considered to be destroyed together with the church, were discovered after 330 years. The Sopoćani's iconostasis is an example of the transformation of the altar partition into an iconostasis, which resulted in the merging of the prosceniums on the pilasters with the altar space between them.